

Тахтаров М. П.,
*юрист 1 класу, прокурор Мар'їнського відділу
 Волноваської місцевої прокуратури Донецької області,
 здобувач кафедри кримінального процесу
 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМА ОBOB'ЯЗКОВОЇ УЧАСТІ ПРОКУРОРІВ У ПІДГОТОВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THE PROBLEM OF COMPULSORY PARTICIPATION OF PROSECUTORS IN PREPARATORY PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCESS

У статті аналізується порядок участі прокурорів у підготовчому провадженні. Розглядаються проблемні питання застосування норм Кримінального процесуального кодексу України, зазначається, що в окремих випадках участь прокурорів у підготовчому провадженні слід розглядати як обов'язок, а в інших – як право. Робиться висновок про необхідність внесення змін до тексту Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: прокурор, підготовче провадження, поліваріативність, право, обов'язок, процесуальна форма, ефективність.

В статье анализируется порядок участия прокуроров в подготовительном производстве. Рассматриваются проблемные вопросы применения норм Уголовного процессуального кодекса Украины, отмечается, что в отдельных случаях участие прокуроров в подготовительном производстве следует рассматривать как обязанность, а в других – как право. Делается вывод о необходимости внесения изменений в текст Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: прокурор, подготовительное производство, поливариативность, право, обязанность, процессуальная форма, эффективность.

The author analyzes the procedure for the participation of prosecutors in preparatory proceedings. The problematic issues of application of the norms of the Criminal procedural code of Ukraine concerning this order are considered, it is noted that in some cases the participation of prosecutors in the preparatory proceedings should be considered as a duty, and in others as a right. It is concluded that amendments to the text of the Criminal procedural code of Ukraine are necessary.

Key words: prosecutor, preparatory process, polyvariability, law, duty, procedural form, efficiency.

Провідне місце у системі вітчизняного кримінального правосуддя належить прокуратурі України, що становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Конституцією України, Законом «Про прокуратуру», Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), виконує завдання, спрямовані на захист інтересів громадянина чи держави шляхом підтримання публічного обвинувачення у кримінальному процесі.

Нині, у зв'язку із необхідністю визначення пріоритетів реформування судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини, норми, що регулюють участь прокурорів у кримінальному процесі України, потребують певного наукового осмислення. Це впливає із того, що саме теоретичні узагальнення стають підставами для подальшого вдосконалення системи вітчизняного кримінального судочинства в плані підвищення його ефективності, забезпечення законності, наближення до європейських стандартів [8].

Питання участі прокурорів у кримінальному процесі досліджуються досить активно. До цих проблем зверталися П.М. Каркач, В.В. Колодчин, А.Р. Туманянц, А.В. Лапкін, Г.Є. Тюрін та інші вчені.

Науковці зазначають, що мета діяльності та особлива роль прокурора у кримінальному процесі породжують специфіку правового статусу даного суб'єкта кримінального провадження [3, с. 8].

Прокурор, як представник влади, здійснює функції захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, відповідно, є центральною процесуальною фігурою будь-якого кримінального провадження і має певні права та обов'язки.

Аналіз праць зазначених вище вчених доводить, що малодослідженими залишаються питання обов'язковості участі прокурорів в окремих кримінальних провадженнях, зокрема у підготовчому провадженні.

Дані питання, тобто питання щодо обов'язковості участі прокурорів у підготовчому провадженні, потребує уточнення, внесення конкретики, оскільки її відсутність негативно впливає на ефективність усього кримінального процесу.

Таким чином, метою статті є дослідження «обов'язковості» як умови, обов'язку та права участі прокурора у сучасному поліваріативному підготовчому провадженні.

Сучасна практика процесуальної діяльності, яка базується на нормах КПК, виходить із того, що прокурор зобов'язаний особисто брати участь у підготовчому провадженні, хоча даний обов'язок прокурора потребує окремого вивчення, оскільки поліваріативність підготовчого провадження не завжди вимагає

того, щоб прокурор брав участь у підготовчому провадженні, знаходячись безпосередньо у залі судового засідання.

У КПК у ч. 2 ст. 314 закріплено положення, відповідно до якого підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників та законних представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Отже, діючий КПК закріпив необхідність участі у підготовчому провадженні усіх суб'єктів провадження, які мають бути задіяні у судовому провадженні у першій інстанції.

Пояснення до даного положення наведені в Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВССУ), в якому йдеться про те, що неприбуття для участі у підготовчому судовому засіданні учасників судового провадження (крім прокурора, за винятком випадків, коли кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення в порядку ч. 4 ст. 26 КПК), яким належним чином повідомлено про дату, час і місце проведення такого засідання (суд повинен переконатися, що таке повідомлення мало місце), не перешкоджає його проведенню.

Таким чином, участь прокурора у підготовчому провадженні є тією підставою, яка надає суду право це провадження розпочати. Винятком із загального правила є випадки, коли кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення в порядку ч. 4 ст. 26 КПК [7], що не потребує обов'язкової участі прокурорів, хоча дана позиція законодавця дає привід для дискусій. Наприклад, висловлюється думка, що позицію ВССУ можна було б визнати логічною, якби йшлося про застосування моделі проваджень у формі приватного обвинувачення, яка була передбачена КПК України 1960 р., тобто коли прокурор взагалі не брав участі у провадженні у формі приватного обвинувачення. Сучасна модель провадження у формі приватного обвинувачення передбачає, що після внесення до ЄРДР заяви потерпілого процедура провадження у формі приватного обвинувачення (включаючи судові стадії) аналогічна процедурі проваджень публічного обвинувачення. Відповідно, у провадженнях у формі приватного обвинувачення підтримання обвинувачення покладається на прокурора (окрім випадків його відмови від підтримання обвинувачення), що вимагає присутності прокурорів на судовому засіданні [5, с. 123].

Ця рекомендація, на наш погляд, у разі її практичної реалізації лише поглибить розбіжності між новими процесуальними повноваженнями та реальними інституційними функціями суб'єктів досудового та судового етапів слідства, не сприятиме підвищенню ефективності правосуддя, не надасть вітчизняному кримінальному процесу належної динаміки у наближенні до стандартів Європейського Союзу [8].

На нашу думку, обов'язкова участь прокурора у всіх провадженнях, що нині утворюють поліва-

ріативну структуру підготовчого провадження, не відповідає новітньому «духу» кримінального процесу, який прагне до максимальної ефективності за рахунок поміркованого підходу до спрощення процесуальної форми. Ця новітня тенденція вбачається у намаганнях законодавця розширити перелік категорій справ, які можуть розглядатися судами у спрощеному провадженні; у спробах запровадження ефективних процесуальних механізмів для розгляду справ за відсутності спору між сторонами [8].

Така тенденція знаходить своє практичне втілення у методичному обґрунтуванні діяльності прокурорів у підготовчому провадженні, коли, наприклад, розглядаються можливості ухвалення вироку на підставі угод про примирення [6, с. 23]. У рекомендаціях зазначається, що особливістю розгляду угоди у підготовчому судовому засіданні є те, що таке провадження проходить за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням іншим учасникам судового провадження, відсутність яких не є перешкодою для розгляду (ч. 2 ст. 474 КПК). Отже, розгляд судом угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може відбутися без участі прокурора, який не є стороною такої угоди. Однак, за змістом ч. 2 ст. 474 КПК, прокурор не позбавлений можливості бути присутнім при розгляді судом угоди про примирення. Він на власний розсуд вирішує питання щодо своєї якби у підготовчому судовому засіданні для висловлення позиції з приводу законності укладеної угоди та можливості ухвалення за нею вироку [6, с. 21]. Наведена позиція є логічною, ґрунтується на положеннях чинного законодавства та на принципі диспозитивності.

Також слід звернути увагу на позицію, що висловлюється у збірнику методичних рекомендацій, відповідно до якої обов'язкова участь прокурора у підготовчому провадженні тягне за собою обов'язок інших суб'єктів кримінального судочинства брати участь у цьому провадженні [6, с. 21]. На відміну від КПК України 1960 р., де неявка інших учасників процесу (крім прокурора) не перешкоджала проведенню попереднього судового розгляду, діючий кримінальний процесуальний закон вимагає дотримання під час підготовчого судового засідання засад змагальності та диспозитивності, щоб сторони кримінального провадження, які мають рівні процесуальні права, могли максимально чітко і точно донести до суду свою позицію, сприяючи ухваленню без зайвих зволікань законних та обґрунтованих судових рішень.

Аргументуючи дану позицію, автори методичних рекомендацій звертаються до міжнародної практики, до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема до справи Де Хаес і Пяселс проти Бельгії від 24 лютого 1997 р. У рішенні за цією справою ЄСПЛ доходить висновку, що принцип рівності сторін – складова частина більш об'ємного поняття справедливої судового розгляду – вимагає, щоб кожній зі сторін була надана розумна можливість представляти свою справу в таких умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно

з опонентом. Отже, у судовому провадженні, де бере участь прокурор, присутність обвинуваченого та його захисників є обов'язковою [6, с. 23].

У даному разі спостерігаємо, як здається, підміну понять. Якщо у рішенні ЄСПЛ йдеться про «можливість», то в методичних рекомендаціях – про «обов'язок». Зазначимо, що «можливість» та «обов'язок» не є тотожними поняттями. Перше передбачає, що вчинення певних дій не є обов'язковим, друге – що такі дії мають бути вчинені у будь-якому разі.

Якщо ж звернутися до поняття «диспозитивність», на яку посилаються автори методики, то, відповідно до ч. 1 ст. 19 КПК, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачений КПК. Саме на необхідність забезпечити реалізацію принципу диспозитивності вказує ЄСПЛ, зосереджуючи увагу на обов'язку держави забезпечити можливість сторін брати рівну участь у процесуальному спорі. Цей обов'язок держави полягає у створенні умов для того, щоб сторони мали можливість у практичній площині реалізувати власні процесуальні права, але ж саме рішення про те, чи скористатися наданим правом, чи відмовитися від нього, ЄСПЛ цілковито покладає на розсуд сторін, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Обов'язок держави – належним чином проінформувати учасників провадження про дату, час і місце проведення підготовчого засідання. Суд повинен перед початком розгляду переконатися, що таке повідомлення мало місце, і в особи не було поважних причин для неявки. У такому разі відсутність учасників не є перешкодою для проведення підготовчого засідання (звичайно, окрім спеціально обумовлених випадків, коли участь таких суб'єктів є обов'язковою).

Таким чином, на нашу думку, якщо участь прокурора у підготовчому провадженні є обов'язковою у випадках, передбачених нормами КПК, то відсутність інших учасників провадження не є перешкодою для початку підготовчого провадження, адже ці особи вільні у реалізації даного права.

Чітке усвідомлення даного права буде підставою для подальшого виключення із процесуальної практики порушень процесуального закону у частині повернення обвинувальних актів прокурорам. Наприклад, у 2016 р. Колегія суддів судової палати Донецької області розглядала апеляційну скаргу прокурора на ухвалу Селидівського міського суду Донецької області від 20 січня 2016 р., якою обвинувальний акт у кримінальному провадженні повернутий прокурору для усунення виявлених недоліків. Своє рішення суд аргументував тим, що неможливо провести підготовче судове засідання, оскільки неодноразово на виклики суду обвинувачений, який проживає на території, тимчасово підконтрольній незаконним збройним формуванням т. зв. ДНР, в судове засідання не являвся, а відомостей про знаходження його у розшуку до суду не надходило. У свою чергу,

в апеляційній скарзі прокурор зазначив, що ухвала суду є незаконною і необґрунтованою, підлягає скасуванню, оскільки ст. 314 КПК, на яку послався суд, передбачена єдина підстава для повернення обвинувального акта прокурору – невідповідність обвинувального акта вимогам кримінального процесуального закону. Заслухавши суддю-доповідача, думку прокурора, колегія суддів дійшла висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню [1].

Водночас, коли йдеться про спрощені провадження щодо кримінальних проступків, обов'язкова участь прокурора в цьому судовому провадженні взагалі не передбачається або передбачається у виняткових випадках.

Це впливає зі змісту ст. 381 КПК, відповідно до якої суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден із розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Суд має право викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне (ч. 3 ст. 382 КПК).

Зі змісту ст. 381 КПК впливає, що на стадії підготовчого провадження, зокрема коли йдеться про спрощене провадження щодо кримінальних проступків, в залі судового засідання, як правило, взагалі відсутні сторони, суд виносить вирок одноосібно, вивчивши обвинувальний акт із клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні та додані до нього матеріали (ч. 1 ст. 381 КПК).

Отже, в окремих випадках участь прокурорів у підготовчому провадженні слід розглядати як обов'язок, а в інших – як право. Також існують випадки, коли зазначений обов'язок виникає у прокурора лише у разі, коли суд вважає за необхідне викликати його для участі в судовому засіданні (ч. 3 ст. 382 КПК). Такими провадженнями, в яких участь прокурорів є обов'язковою, слід вважати усі провадження, крім проваджень у формі приватного обвинувачення; у формі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків; на підставі угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Категорична вимога щодо обов'язкової участі прокурора у підготовчому провадженні вимагає внесення уточнень до діючого КПК.

Отже, ч. 2 ст. 314 КПК рекомендується викласти таким чином: «Підготовче судове засідання відбувається за обов'язковою участю прокурора (за винятком випадків, коли кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення в порядку ч. 4 ст. 26 КПК; у формі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в порядку § 1 гл. 30 КПК; у формі провадження на підставі угод

про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим в порядку гл. 35 КПК)... (далі за текстом)».

Це уточнення, на нашу думку, є принциповим, оскільки відповідає реальному стану процесуального регулювання участі прокурорів у підготовчому провадженні. Ця участь, фактично, є альтернативною, залежить від складу питань, що досліджуються та обговорюються на цій стадії, від тих рішень, які ухвалюються судом, від тієї форми, якої набуває конкретне підготовче провадження, враховуючи його поліваріативний характер.

Обов'язкова участь прокурора у підготовчому провадженні, з урахуванням його поліваріативності, має бути передбачена для тих проваджень, які суттєвим чином торкаються законних прав учасників процесу та інтересів держави. Цієї участі об'єктивно потребують публічні правовідносини, що виникають

в окремих провадженнях та потребують захисту прокурорами інтересів суспільства, держави, окремих громадян шляхом безпосередньої участі у судовому засіданні.

Коли йдеться про захист приватних інтересів, про укладання угод, які прокурор не може ініціювати, про кримінальні правопорушення, що не мають суттєвої соціальної небезпеки, участь прокурора в таких провадженнях не здається необхідною, чим досягається процесуальна економія, підвищення ефективності кримінального судочинства. Потреба в такій участі може бути зумовлена бажанням суду заслухати думку прокурора, а також, в окремих випадках, особистою думкою прокурорів щодо необхідності бути присутнім у залі судового засідання під час розгляду кримінальної справи з метою захисту законних інтересів громадян та держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний унікальний номер 242/3057/15-к. Номер провадження 11-кп/775/347/2016. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56411474>
2. Каркач П.М. Організація роботи районної, міської прокуратури: наук.-практ. посіб. Х.: Право, 2013. 336 с.
3. Колодчин В.В., Туманянц А.Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
4. Лапкін А.В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Х.: Право, 2015. 680 с.
5. Перепелиця СІ. Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид наук; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 122 с.
6. Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України: зб. метод. реком. / за заг. ред. В.П. Пшонки, Ю.М. Дьоміна. К.: Алерта, 2013. 438 с.
7. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.
8. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
9. Тюрін Г.С. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: монографія. Х.: Право, 2015. 225 с.